

# CIRCULAȚIA TRADUCERILOR SLAVONE ȘI ROMÂNEȘTI ALE OPEREI SFÂNTULUI GRIGORIE DE NAZIANZ ÎN ȚĂRILE NOASTRE

*Pr. Dr. Ioan Moldoveanu*

Creștinii, încă din epoca apostolică, au avut întotdeauna în inimă, alături de dumnezeiasca Scriptură, scrierile Sfinților Părinți și Scriitori bisericești. Chiar și pe teritoriul țării noastre au circulat opere ale acestor cărturari și dascăli ai Bisericii încă din secolele IV-V. În evoluția apariției operelor patristice la noi se pot constata mai multe faze, de altfel caracteristice pentru întreaga spiritualitate a Ortodoxiei românești: faza patristică, care a imprimat caracterele ei fundamentale spiritualității ortodoxe românești<sup>1</sup>, faza traducerilor slavone, grecești și românești (sec. XIV- XIX), faza întemeierii teologiei românești, remarcată continuu prin traduceri și studii, faza dintre cele două războaie mondiale și, cea din urmă, faza modernă a ultimilor 45 de ani<sup>2</sup>.

Pentru prima fază, caracterizată prin legăturile misionare, devenite ulterior legături spirituale, ale unor Sfinți Părinți cu teritoriul scitic, s-au remarcat drept primi traducători ai operei Sfântului Grigorie de Nazianz (parțial) Sf. Ioan Casian și Dionisie Exiguus. Vorbind despre primele traduceri făcute la noi operelor patristice clasice, vrednicul de pomenire ierarh și cărturar Nestor Vornicescu (+1999) spunea că în “Colațiunea XIV” a Sf. Ioan Casian, pronunțată de Avva Nesteros, se tratează despre “știința duhovnicească, curățirea de păcate și contemplația lucrurilor, a universului creat de Dumnezeu”, concepție proprie Sf. Grigorie Teologul și primei sale “Cuvântări Teologice”<sup>3</sup>.

La maturitate, întreaga operă a Sf. Ioan Casian s-a fundamentat pe învățătura biblică și pe învățăturile din scrierile Părinților Bisericii care l-au precedat, printre aceștia aflându-și numele și Sf. Grigorie Teologul<sup>4</sup>.

Dionisie cel Mic este cel de-al doilea autor străromân căruia îi datorăm o impresionantă colecție de texte patristice, în al căror șir se înscriu și fragmente din celebra operă în discuție<sup>5</sup>.

Într-o a doua fază, după încheierea procesului de formare a limbii române, ierarhi, preoți, călugări, în general oameni ai Bisericii, au încercat să redea poporului, în limba sa, cât mai mult din acest tezaur ortodox al literaturii patristice.

---

<sup>1</sup> Pr. Prof. I. G. Coman, *Sfinții Părinți și spiritualitatea ortodoxă română*, “Ortodoxia”, XXVII, nr. 4, 1957, p. 588.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> Nestor Vornicescu, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română până în secolul al XVII-lea*, teză de doctorat, Craiova, 1983, p. 52.

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 55.

<sup>5</sup> Pr. Prof. G. I. Coman, *Scriitori bisericești în epoca străromână*, (Dionisie Exiguus), Buc., 1979.

Conștiinți de imperioasa nevoie a Bisericii și credincioșilor ei de a avea operele Sfinților Părinți, printre care și a Sf. Grigorie Teologul, iluștri cărturari români, formați în școlile mănăstirești ale Țărilor Române s-au dedicat cu putere operei de traducere a acestor lucrări. Astfel, cu fiecare generație, tezaurul patristic în limba națională s-a îmbogățit, ideile Sf. Grigorie au devenit cunoscute credincioșilor noștri, iar Marele Teolog a intrat în patrimoniul de spiritualitate și gândire ortodoxă românească.

\*

În calitate de teolog, episcopul Nazianzului (329-389), Sf. Grigorie a lăsat în urma sa o operă grandioasă, clasată de specialiști în trei secțiuni: 45 Cuvântări, 244 de scrisori și 185 de poeme, incluzând 18.000 de versuri<sup>6</sup>, toate acestea cuprinse în celebra colecție Migne, *Patrologia Graeca*, tomurile 35-38<sup>7</sup>.

Primul loc în opera sa îl ocupă însă **Cuvântările** sau **Discursurile**, redactate între anii 379-381<sup>8</sup>, dintre care mai importante sunt cele “Cinci Cuvântări teologice”, rostite de el împotriva macedonienilor sau eunomienilor<sup>9</sup>.

---

<sup>6</sup> Diac. Asist. Ioan I. Ică jr. **Teologie și teologi după Sf. Grigorie de Nazianz**, “MA”, nr. 1, 1989, p. 42. În altă parte sunt menționate 507 poeme și 246 scrisori - Pr. C. Teofil, **Sfântul Grigorie de Nazianz despre preoție**, “MB”, 4-6, 1982, p. 293-294.

<sup>7</sup> **Ibidem**, p. 293.

<sup>8</sup> Pentru o mai bună înțelegere a conținutului lucrării, vom face câteva referiri de circumstanță privitoare la contextul în care Sf. Părinte și-a susținut “Discursurile”, fără prea multe referiri la istoricul vieții sale îndeobște cunoscut și care, de altfel, nu face obiectul lucrării noastre. După terminare studiilor la Atena, Sf. Grigorie s-a retras în mănăstirea nou înființată a Sf. Vasile, marele său prieten, dorind să devină monah. Tatăl său, care între timp ajunsese episcop la Nazianz, și credincioșii de acolo au stăruit să vină să-l ajute în conducerea eparhiei. Ajuns acolo, Sf. Grigorie a fost hirotonit preot fără vrerea sa, pe la 361. În urma acestui “act tiranic”, așa cum va descrie el faptele mai târziu, a fugit din nou la prietenul său, Sf. Vasile. După un an însă, a revenit la Nazianz la stăruințele tatălui său, care, bătrân fiind și lipsit de știință teologică, se vedea expus în fața noilor erezii care amenințau Biserica. A fost determinat să se întoarcă și datorită criticii pe care i-o administraseră credincioșii în urma fugii sale în Pont. De aceea a fost nevoie ca el să se justifice cu o cuvântare, prima de altfel, intitulată “*Apologie despre fuga în Pont*” (Migne, PG, 35, col. 408-517), în care, într-o formă literară superioară, într-o documentație teologică neîntrecută, arată motivele adevărate care l-au îndemnat să fugă din Nazianz și anume: totala sa nepregătire sufletească și chiar nepregătirea morală pentru primirea tainei preoției, o slujbă atât de mare, sfântă și dumnezeiască care pretinde întotdeauna o temeinică și îndelungă preparație duhovnicească. În 372, Sf. Grigorie a fost hirotonit episcop în scaunul de Sasima, nou înființat de același prieten, Sf. Vasile. În 379 a fost stăruitor chemat de comunitatea din Constantinopol pentru a ajuta la salvarea Ortodoxiei. Aici, între 379-381, a ținut renumitele sale discursuri despre divinitatea Fiului și a Sf. Duh, despre întreitele ipostasuri divine. Toate acestea s-au petrecut în biserica Anastasi (Ανάσταση), o biserică neînsemnată și singura care mai rămăsese în mâinile ortodocșilor. Ecoul acestor cuvântări a readus la dreapta credință masele de credincioși și a avut darul de a reda ortodocșilor toate bisericile capitalei pierdute la arieni, fapt ce i-a atras marelui Părinte supranumele de “Teologul”. Ca urmare, la 380, împăratul Teodosie I l-a pus pe Grigorie arhipăstor al Bisericii constantinopolitane. În urma multelor certuri și neînțelegeri iscate de persoana sa, în luna iunie a anului 381 a ținut în fața sinodului din Constantinopol un memorabil discurs de rămas bun și, renunțând astfel la scaun, s-a retras la Arianz unde și-a trăit ultimii ani ai vieții - vezi Teofil, **op. cit.**, p. 291-293; diac. drd. Marin Sava, **Profilul teologului după Sf. Grigorie de Nazianz**, “ST”, 5-6. 1969, p. 387-389; I.G. Coman, **Geniul Sf. Grigorie de Nazianz**, edit. Instit. Rom. de Bizantinologie, nr. 3, București, 1937, p. 18-19.

<sup>9</sup> Vezi traducerea celor cinci Cuvântări la Pr. G. Tilea și Nic. Barbu, București, 1947.

Foarte de timpuriu, gândirea teologică a Sf. Părinte Grigorie de Nazianz a pătruns, fie prin copierea de manuscrise, fie pe calea traducerilor și în lumea creștină din afara spațiului de limbă greacă<sup>10</sup>, atât în Răsăritul ortodox<sup>11</sup>, cât și eterodox, precum și în Apusul catolico-protestant<sup>12</sup>.

Tot atât de timpuriu a pătruns la noi opera marelui episcop, înnobilit de Biserică cu titlul de “teolog”, ajungând azi la noi traduceri ale acesteia, fie în manuscris, fie sub forma ce a permis-o înaintarea în modernitate, adică tipărite. Aducerea lor în fața cititorului constituie și scopul studiului de față, cu precizarea că o facem pentru a ușura munca viitoare a cercetătorului patrolog sau al istoriei bisericești, interesat de subiect.

Însă, să vedem mai întâi care a fost evoluția apariției operei grigoriene pe meleagurile noastre, nu înainte de a reda edițiile textelor ce se pot găsi la noi<sup>13</sup>. Trebuie specificat de la început că nu există (cel puțin, nu am putut găsi) o ediție a vreunui text integral, cum de pildă, a apărut în cazul operei Fericitului Augustin (*De civitate Dei*), ediția apărută sub semnătura lui Ion Bianu, în 1904, apoi 1916 și 1923<sup>14</sup>.

---

<sup>10</sup> Acest fapt este atestat de multitudinea manuscriselor în care a fost copiată opera grigoriană, integral sau parțial, regăsindu-se în tot spațiul balcanic, așa cum va reieși și din cuprinsul studiului de față - A. Popescu, **Sinteză teologică grigoriană**, “GB”, 1-3, 1982, p. 123; I.P.S. Nestor Vornicescu, **op. cit.**, p. 52, 55, 61, 87, 91-160.

<sup>11</sup> Cercetările relativ recente în arhivele străine au condus la constatarea că prima traducere slavă a unei culegeri din “Cuvântările” Sf. Grigorie Teologul s-a făcut la începutul secolului X, în Bulgaria Occidentală - Radu Constantinescu, **Texte românești în arhive străine. Nichita de Heracleea. Comentarii la cele 16 Cuvântări ale lui Grigorie de Nazianz**, Buc., 1977, p. 5-15. Traducerile se păstrează în copii ulterioare la Bibl. Acad. Rom. - mss. slave nr. 73, 156, 300, 551. În versiunea slavă, aceste “Cuvântări”, comentate de Nichita de Heracleea, au fost rânduite calendaristic-liturgic într-un “Sbornic”, spre a fi citite atât în mănăstiri, în marile biserici, cât și în cele parohiale. Acest Sbornic a circulat mai întâi la bulgari, apoi la sârbi, la români și la ruși. La bulgari se copia la sfârșitul secolului al XIV-lea la curtea țarului Ioan Alexandru - Em. Turdeanu, **La littérature bulgare du XIV<sup>ème</sup> siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains**, Paris, 1947, p. 22; Vornicescu, **op. cit.**, p. 91, 92, nota 213. Și în Biserica sârbă se păstrează de la mijlocul sec. XIV o traducere slavă, în redacție sârbă, a “Cuvintelor”, fără comentariul lui Nichita - D. Bogdanovič, D. Medacovič, **Katalog ckiriliskij rukopisa stare stampane knige monastira Hilandara**, Beograd, 1978, p. 101, cf. **ibidem**, p. 96. Se cunosc copii ale acestei colecții și în Biserica rusă, după traducerea paleoslavă din Bulgaria (sec. XI). Exemplarul din sec. XVI a fost semnalat de cercetările documentare în Biblioteca Sinodală din Moscova. După unii cercetători, cele “16 Cuvinte” ale Sf. Grigorie se găsesc în circa 30 de codici rusești din sec. XIV-XVI - R. Constantinescu, **op. cit.**, p. 5, p. 23-24. Această colecție a fost copiată și la noi, dar despre acest lucru vom vorbi la momentul cuvenit.

<sup>12</sup> Gândirea teologică și spiritualitatea Sf. Grigorie au stârnit interes și în lumea creștină apuseană. Au existat teologi care s-au oprit cu interes asupra operelor gregoriene, din cele mai vechi timpuri: Ieronim (+420), Rufin de Aquileea (+410) i-a tradus 10 cuvântări, Sf. Ambrozie (+397) l-a folosit în argumentația împotriva arianismului, iar Fer. Augustin (+430) a împrumutat și el o serie de idei teologice din opera Sf. Grigorie - v. A. Popescu, **op. cit.**, p. 123.

<sup>13</sup> O primă “*Antologie patristică*”, cu titlul “*Capitole ale lui Nil Monahul. Din capitolele despre dragoste și înfrânare ale Avvei Thalasia. 1540*”, a fost tipărită de Johannes Honterus la data înscrisă în titlul citat. La sfârșitul acestei Antologii se găseau “*Gnome onomastice după alfabet ale Sf. Grigorie Teologul*” și “*Stihuri ale Sibilei Eritreeana*”. Faptul că la Brașov se tipăreau, la 1540, asemenea pagini patristice filocalice în greacă constituia un gest cultural menit să demonstreze existența unor asemenea scrieri, circulând în manuscris de multă vreme în Țările Române - v. Vornicescu, **op. cit.**, p. 149, nota 150. Stihurile sunt rânduite după alfabetul grec, astfel încât din prima literă a cuvântului inițial din fiecare sentință sau maximă, de sus în jos, se formează alfabetul. Aceste versuri fac parte din categoria așa zisă a “poeziilor alfabetice” sau “alfabetelor parenetice” - formă literară frecventă în epoca patristică, cu precise scopuri educativ didactice - **ibidem**, p. 161-163. În cadrul preocupărilor de traducere a operei Sf. Grigorie, există și aceea a părintelui Coman de a traduce poezia acestui mare teolog - vezi **Poezia Sf. Grigorie de Nazianz**, “ST”, 1-2, 1958.

<sup>14</sup> Ștefan Alexe, **Fericitul augustin în românește**, “MO”, 11-12, 1957, p. 766-767.

O primă ediție a mai multor texte se datorează elenistului Iuliu Valaori<sup>15</sup> în 1904, texte ce au servit școala teologică aproape cinci decenii. Pentru alcătuirea respectivei ediții, autorul a luat ca punct de plecare două lucrări: “*Nouveau choix des pères grecs*” a lui Fr. Dübner și “*Les pères de l’Eglise greque*” a lui Eugene Fialon. Ediția de la 1904 a fost cotată drept una foarte bună, întrucât conține adnotări (la începutul fiecărui text autorul descrie conținutul, iar în subsolul paginii dă explicațiile lingvistico-filologice necesare înțelegerii textului). Ediția aceasta a rămas cea mai bună până la apariția aceleia a lui Vasile Ionescu și Nicolae Ștefănescu<sup>16</sup>. Lucrarea lui Iuliu Valaori era structurată în patru părți: discursuri, scrisori, omilii și poezii<sup>17</sup>, pe când cea de-a doua ediție, de fapt o Antologie de texte din mai mulți Sf. Părinți, cuprindea fragmente ale operei Sf. Grigore numai între paginile 140-179. Capitolul acesta avea și o introducere în care se făcea o scurtă prezentare a operei acestui Sf. Părinte. Dar, ca și textul ediției lui Iuliu Valaori, “Antologia” cuprinde adnotări și note explicative, de mare folos aceluia care, decenii de-a rândul, s-au îndeletnicit cu scoaterea noimei textelor grigoriene. Iată dar și textele pe care le conține ediția din 1960:

Un fragment din “*Cuvântarea a doua teologică: Minunile și tainele creației: cerul și corpurile cerești*” (p. 142-146);

“*Discursul 31: Despre măsura și buna ordine în discuțiuni*” (p. 147-150);

“*Cuvânt funebru în cinstea Marelui Vasile, episcopul Cezareei Capadociei*” (fragment), capit. 14-18, 20-24 (p. 151-157);

“*Dialogul dintre Sf. Vasile cel Mare și Modestus, guvernatorul Cezareei*”, cap. 48-51 (p. 158-162);

“*Despre versurile sale*”, (p. 168-170);

“*Despre mine însumi*” vv. 69-92, (p. 170-171);

“*Către clerul din Constantinopol*”, vv. 1-36 (p. 172-174);

“*Versuri în acrostih*”, vv. 1-13 (p. 174-175);

“*Măreția naturii și a omului*”, vv. 1-42, 109-120, 121-132 (p. 175-180).

---

<sup>15</sup> **Sfântul Grigorie Teologul, Bucăți alese**, text grec publicat și adnotat de Iuliu Valaori, Buc., 1904.

<sup>16</sup> **Antologie din literatura patristică greacă a primelor secole**, Manual, edit. IBMBOR, Buc., 1960.

<sup>17</sup> Partea I cuprinde: 1) “*Primăvara*”, care este textul Discursului la duminica cea nouă (a Tomii), la primăvară și la mucenicul Mamas (p. 11-13); 2) “*Cerul și corpurile cerești*” face parte dintr-un text mai amplu intitulat “*Minunile și misterele creațiunii*” și el parte a Cuvântării a doua teologice (p. 14); 3) “*Vasile cel Mare și Modestus, guvernatorul Cezareei*” constituie o parte a discursului “*Elogiu funebru pentru Vasile cel Mare*” (p. 17); 4) “*Amiciția dintre Vasile și Grigorie*”, text ce face parte din aceeași cuvântare rostită la 381 (p. 21); 5) “*Creștinul perfect*” este un text în care Sf. Grigorie înfățișează calitățile necesare unui creștin pentru desăvârșire. Partea a doua cuprinde: 1) În “*Omiliile către marinarii egipteni*” elogiază pe marinarii din Egipt care, venind la Constantinopol, au refuzat să intre în bisericile ariene (p. 41); 2) “*Omiliile contra eunomiienilor*” fac parte din prima Cuvântare teologică în care marele Părinte combate doctrina eunomian-ariană; 3) “*Contra arienilor*” este o omilie pronunțată la 380 (p. 46); 4) “*Omilie adresată guvernatorului orașului Nazianz*” (p. 50); 5) “*Epitaf pentru fratele său Chesarie*” - necrolog rostit la moartea fratelui său, medicul Cezar, ce murise de tânăr (p. 56); 6) “*Panegiric pentru Macabei*” (p. 69). În partea a treia ne sunt redată trei scrisori: 1) Un răspuns la o scrisoare a Sf. Vasile cel Mare (p. 79); 2) O scrisoare prin care Grigorie se adresează fratelui său Cezar (p. 82); 3) O scrisoare către Grigorie de Nyssa în care Sf. Grigorie Teologul deplânge moartea prietenului său, Vasile (cel Mare) (p. 85). Iar partea a patra cuprinde poeziile “*Către clerul din Constantinopol*” (p. 89-91) și “*Natura omenească*” (p. 91-92).

Dar, cu mult înainte ca vreuna din operele Sf. Grigorie de Nazianz să apară și-n românește, primele traduceri ce s-au făcut la noi au fost cele în slavă. Ca atare, nu putem trece la prezentarea traducerilor românești ale operei Sf. Părinte, fără ca, mai înainte, să vedem ce traduceri slave s-au făcut, deoarece ele au fost importante pentru viitorul traducerilor în românește. Dacă la noi s-a început a se traduce din Sfinții Părinți, aceasta s-a făcut pe filieră slavă și abia mai târziu pe cea greacă.

Cercetând fondul de manuscrise al Bibliotecii sinodale din Moscova, în 1973, cercetătorul Radu Constantinescu a descoperit câteva file dintr-un manuscris slav<sup>18</sup>, copiat cu puțină vreme înaintea unui cutremur din 1411, “în vremea voievozilor Mircea și Mihail”, unde a putut citi referiri precise asupra scriitorilor și tradiției literare antice, dar, mai ales, a găsit fragmente din cele “16 Cuvântări” ale lui Grigorie de Nazianz, însoțite de comentariul lui Nichita de Heraclea<sup>19</sup>. Acest comentariu alcătuit în grecește de monahul paflagon Nichita pe la sfârșitul secolului XI, a fost tradus în slavă probabil prin părțile Vidinului, iar traducătorul român din secolul al XIV-lea, folosind această versiune, singura accesibilă de altfel, a luat din el numai lucrurile referitoare la istoria civilizației antice<sup>20</sup>.

Un manuscris cu același conținut, incluzând și “Scara” Sf. Ioan Scărarul, a fost caligrafiat în 1413, de către talentatul copist Gavriil Uric, devenind astfel capodoperă a epocii și întregii noastre literaturi bisericești medievale<sup>21</sup>. În secolul al XV-lea, acesta întemeie la mănăstirea Neamț o școală de înaltă cărturărie ortodoxă, de receptare, corectă traducere sau transcriere și răspândire a operelor patristice. Este vorba despre câteva pagini patristice conținute în manuscrisele noastre slavone, care sunt mai vechi cu aproximativ zece ani față de ceea ce se cunoștea până acum ca aparținând operei lui Uric de la Neamț<sup>22</sup>. Așa, ajutat fiind de alți doi

---

<sup>18</sup> Vezi mss. slav nr. 341 (322 file) din Biblioteca Academiei Române (cf. P.P. Panaitescu, **Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei Române**, vol. II (manuscris dactilografiat) cuprinzând manuscrisele de la nr. 301 la 600.

<sup>19</sup> Vornicescu, **op. cit.**, p. 61. Această colecție este selectată din totalul de 45 de cuvântări ale Sf. Grigorie și are următorul cuprins: *Două Cuvântări la Sfințele Paști, La Duminica cea nouă (a Tomii), Cuvânt la Rusalii, Despre Macabei, Despre mucenicul Ciprian, Contra lui Iulian Apostatul, La nașterea lui Hristos, La înmormântarea lui Vasile cel Mare, La sfânta Bobotează, Despre Sf. Atanasie, Despre Sf. Grigorie de Nyssa, Cuvânt de plecare din Constantinopol rostit înaintea a 150 de episcopi, Despre iubirea de săraci, Despre tatăl său care tăcea față de flagelul grindinei* - **ibidem**, p. 213-214. Acest manuscris din 1411 care apare împreună cu un exemplar din “*Hexameronul*” lui Ioan Exarhul a fost descris de Em. Turdeanu, **Un manuscris religios din timpul lui Mircea cel Bătrân**, “Ființa românească”, 7, 1968, p. 57-58, cf. **ibidem**, p. 183, nota 203.

<sup>20</sup> R. Constantinescu, **op. cit.**, p. XV.

<sup>21</sup> Manuscrisul era scris, conform mărturiei copistului, de un “popa Domețian” și un anume Gavriil. Domețian nu poate fi decât starețul celor două mănăstiri, Bistrița și Neamț, așa cum apare într-un hrisov al lui Alexandru cel Bun din 7 ianuarie 1407 prin care primea de la mitropolitul Iosif cele două mănăstiri cu toate cărțile de acolo - M. Costăchescu, **Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare**, I, Iași, 1931, p. 53, nr. 19; R. Constantinescu, **op. cit.**, p. 19. Cât despre Gavriil cel pomenit în manuscris, evident că nu poate fi decât acela al cărui nume apare și-n pomelnicul mănăstirii Bistrița la fila 5, imediat după Domețian (mss. slav B.A.R. nr. 78), adică nimeni altul decât Gavriil Uric, despre care până curând s-a crezut că și-a început activitatea abia pe la 1429 (vezi **ibidem**).

<sup>22</sup> Vornicescu, **op. cit.**, p. 211-212.

copiști<sup>23</sup>, la 1413, Uric a dat la lumină pentru Biserica noastră din Moldova, dar și pentru posteritate o amplă antologie cu texte din opera Sf. Grigorie Teologul și cu “Scara” Sf. Ioan Sinaitul. Manuscrisul monahului Gavriil Uric, cu un bogat conținut patristic, este înregistrat cu numărul 1494 în fondul 196 Mazurin al Arhivelor Centrale de Stat din Moscova<sup>24</sup> și reprezintă cea dintâi mărturie cronologică asupra activității culturale din Moldova Mușatinilor (cel puțin până acum). Acest manuscris împreună cu un altul de la 1424 despre care vom vorbi mai încolo sunt cele mai vechi date, dar și cele mai sigure asupra istoriei literaturii și gândirii românești din Evul Mediu moldovean. În felul acesta, “Cuvântările” Sf. Grigorie de Nazianz au devenit nu numai pentru Moldova, ci și pentru Țara Românească, primul monument de cultură locală, cum bine sesiza cercetătorul amintit anterior<sup>25</sup>. Ceea ce a făcut ca Sf. Grigorie să fie printre primii Părinți a căror operă s-a tradus la noi, fie numai și în slavă - fapt ce dovedește oricum preocuparea pentru literatura patristică - a fost bogăția de idei teologice, ele însele de o rară înălțime religioasă și literară<sup>26</sup>. Pentru celebritatea ce o păstrase - iată, peste secole - era firesc ca el să fie dintre cei aleși spre a fi traduși pentru literatura din țările noastre, exercitând o teribilă atracție printre copiii români.

Ulterior, întreaga operă a lui Nichita de Heraclea a fost tradusă în slavă, pătrunzând, cum am văzut, de timpuriu și la noi, atât în formă slavă, cât și în variantă greacă. Lucrarea a fost foarte răspândită și se mai cunoaște că a fost transcrisă de șase ori. Primul care a început retranscrierea a fost Gavriil Uric. Manuscrisul al doilea, identic cu cel din 1413, îi aparține tot acestuia, așa cum, de altfel, el însuși mărturisea: “În anul 6932 (1424) Gavriil Monahul a scris această carte” (f. 266<sup>v</sup>). Acest manuscris se păstrează în Biblioteca Unională din Moscova, în fondul 218, purtând numărul 178, *Noul Neamț 14 (14) 22*<sup>27</sup>. Codicele aflat până la 1868 la mănăstirea Neamț a fost adus la Chițcani (Noul Neamț) de către arhimandritul Andronic, purtând încă eticheta acestei mănăstiri: cota 727 (1477) din 1932, alături de cea a vremii lui Paisie Velcikovski (nr. 22)<sup>28</sup>. Acesta este exemplarul celor 16 Cuvântări grigoriene copiate de Uric la 1424 și semnalat abia la 1898 de A. Jacimirskij<sup>29</sup>. Învățătul citat afirma la 1899 că manuscrisul ar conține și comentariul lui Nichita. Acest codice conține 266 file legate în pergament și lemn îmbrăcat cu catifea. Titlurile sunt scrise cu miniu, iar textul cuvântărilor este ornat cu vrejuri și cu cărcei. Ortografia

---

<sup>23</sup> Sorin Ulea arată că la transcriere au participat trei copiști: primul a fost Uric, care a transcris 302 file, iar ceilalți doi au transcris, unul 36 de file și celălalt 17 file (manuscrisul are 355 file). O a patra mână apare la sfârșitul textului (f. 355<sup>v</sup>): “În anul 6921 (1413) popa Dometian a terminat această carte”, la care Uric a adăugat și el: “Cu mâna lui Gavriil” - vezi **Gavriil Uric. Studiu paleografic**, “SCIA”, 28, 1981, p. 60, nota 98; Vornicescu, **op. cit.**, p. 212, nota 320.

<sup>24</sup> Acest opus omiletic are o copertă deosebită, conținând titlul, numărul pieselor și numele autorului zugrăvit în centru, cu caractere aurite, în chipul crucii, iar deasupra inscripția: “*Această carte cuprinde 16 Cuvinte*”. Glosele lui Nichita sunt marginale, iar redacția este medio-sârbă - R. Constantinescu, **Manuscrite de origine românească în colecții străine. Repertoriu**, Buc., 1986, p. 93.

<sup>25</sup> Idem, **Texte**, p. XV.

<sup>26</sup> Pr. Prof. I.G. Coman, **Patrologie**, București, 1958, p. 180.

<sup>27</sup> Vornicescu, **op. cit.**, p. 213-214; Constantinescu, **Manuscrite**, p. 113.

<sup>28</sup> Idem, **Texte**, p. 19.

<sup>29</sup> **Silovjanskaja rukopisi Njameckago monastyrya v Rumynij**, “Drevnosti Trudy Slavjanskoij...”, II, 2, Moscova, 1898, p. 1-109 și **Grigorij Čamblack**, St. Petersburg, 1904, p. 345-378, nr. 17, apud **ibidem**.

este medio-bulgară, ceea ce arată că Uric trecuse la faza de ortografie sârbă. O a treia copie a acestei antologii, din prima jumătate a sec. XV sau de la mijlocul acestui secol, provine de la mănăstirea Moldovița, păstrându-se azi la Dragomirna. Această copie (mss. 922, fond 178, Biblioteca Unională Moscova) a fost opera ucenicilor lui Uric. Este vorba de o copie identică cu celelalte două anterioare, realizată de monahul Casian, probabil în 1471 la Putna, de redacție medio-bulgară<sup>30</sup>. Se mai cunosc încă două copii, păstrate de data aceasta pe teritoriul țării: manuscrisele slave 141 și 142 BAR<sup>31</sup>. Primul este de la mănăstirea Neamț, iar prima sa parte (f. 2-386<sup>v</sup>) cuprinde cele 16 Cuvântări fără nici un comentariu. Inedit este că el a fost copiat în prima parte a secolului XV la mănăstirea Xenofont din Sfântul Munte Athos<sup>32</sup>. Partea a doua (*“A lui Nichita de Heracleea. Tâlcuirea Cuvintelor celui întru sfinți Părintelui nostru Grigorie arhiepiscopul Constantinopolului Teologul”*), cuprinsă între filele 387-415<sup>v</sup>, a fost copiată în Moldova, la sfârșitul sec. XV. Manuscrisul 142, cu 253 file, aparține tot secolului XV, fiind scris la mănăstirea Neamț. Cuprinde cele 16 Cuvântări cu comentariul lui Nichita intercalat pe parcursul textului. La fila 253 găsim însemnarea: *“Această carte numită Grigorie Bogoslov, dacă cineva îndrăznește s-o ia din biserică, să fie blestemul”*<sup>33</sup>. Ultima copie slavo-română a acestei colecții este manuscrisul 852, fond 98 Egorov al bibliotecii Unionale Lenin din Moscova, cu 288 file, datând din 1511. A fost transcris la Putna, într-o redacție medio-bulgară. Importantă este pentru noi o însemnare de pe fila 288: *“Binecinstitorul și de Hristos iubitorul Io Bogdan Voievod, domn al Țării Moldovei, fiul lui Ștefan voievod și nepot al lui Radu Voievod, am făcut această carte numită «Tâlcuirea lui Grigorie Teologul» și am dat-o mănăstirii Putna, unde este ctitoria domniilor lor. S-a scris în aceeași mănăstire de mâna meșteșugitului ieromonah Eftimie în 7019 (1511), luna aprilie 23”*<sup>34</sup>.

În afara celor șase copii, există și alți codici slavo-români care conțin piese răzlețe din corpul operei grigoriene, codici ce se pot găsi în bibliotecile românești<sup>35</sup>. Asemenea piese conțin și unele manuscrise în traducere greacă, ulterioare apariției celor slave<sup>36</sup>.

---

<sup>30</sup> idem, *Manuscrise*, p. 93, 99, 101, 127, 137, 163.

<sup>31</sup> P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din B.A.R.*, vol. I, edit. Academiei, 1959, p. 175-178.

<sup>32</sup> Vezi Pr. Ioan Moldoveanu, *Σχέσεις μεταξύ των ρουμανικών χωρών και του Αγίου Όρους, 1650-1863* (Relații între țările române și Sf. Munte Athos), teză de doctorat, Tesalonic, 1999 (capitolul despre m-rea Xenofont); vezi și în românește, ediția 2002 (același capitol).

<sup>33</sup> Panaitescu, *op. cit.*, p. 178.

<sup>34</sup> R. Constantinescu, *Texte*, p. 15; Vornicescu, *op. cit.*, p. 214.

<sup>35</sup> Mai există în doi codici slavo-români unul din epitafele alcătuite cu prilejul morții lui Vasile cel Mare, cel care în ediția benedictină *Opera omnia Sancti Grigorii Nazianzeni*, 2 vol., Paris, 1778-1840, reeditată de J. P. Migne, P.G., vol. 35-38, Paris, 1857-1858, poartă numărul 119. Pentru epitafele lui Grigorie, dintre care unele au fost copiate în *“Antologia palatina”* (*Anthologie greque*, I, livre VIII, tom VI, ed. P. Wartz, Paris, 1960 și A.G Peratikos, *Interpretation des tetrastiques de Gregoire de Nazianze par Nicetas le Philosophe appelé aussi David, d’après un manuscrit du XVIII<sup>ème</sup> siècle*. *Aghioritiki Bibliotheki*, 25, 1960, p. 17-19, 94-96, 199-201, cf. Constantinescu, *Texte*, p. 5. Primul codice este mss. slav 305 din B.A.R. scris în Moldova la mijlocul sec. XVI. Este vorba de o culegere de texte destinate lecturilor mănăstirești la marile sărbători de peste an. Epitaful se află la filele 6-7<sup>v</sup> ale acestui “Sbornic”, fiind o parafrază în proză (f. 1-4<sup>v</sup>) la Nichita monahul, fiul lui David. Al doilea codice este mss. slav 25 al Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei Române, scris la jumătatea sec. XVII și purtând note (la filele 1-3, 146<sup>v</sup>) ce atestă citirea lui de către diacul Vasile din Lunca, popii Oprea și Comșa din Feneș, precum și aflarea manuscrisului la 1661 în biblioteca mănăstirii ortodoxe din Alba Iulia. Parafraza lui

Mai târziu, cele “16 Cuvinte” ale Sf. Grigorie de Nazianz au fost traduse și în românește, iar apoi tipărite răzleț. Dar, în această fază a manuscriselor în traducere românească, cele “16 Cuvinte” nu sunt singurele traduse, ci s-a întreprins traducerea și a altor fragmente din celelalte opere precum discursurile, poeziile, scrisorile, așa cum vom mai avea prilejul să vedem. Toate aceste manuscrise sunt rodul eforturilor unor oameni ai Bisericii care, poate numai în ideea de face canon în sfintele lor mănăstiri, în numele Mântuitorului, au preferat să copieze asemenea texte, până mai târziu în secolul XIX, deși, demult tiparul își arătase efectele benefice. Nu se poate spune că opera lor a fost zadarnică, ci, dimpotrivă, au lăsat în urmă o prețioasă mărturie a fazei de trecere spre epoca traducerilor tipărite, o mărturie a limbii române literare de multă vreme împământenită.

Un mai vechi manuscris miscelaneu care păstrează în el “*Întrebările Sfântului Vasile cu Grigorie Bogoslov*” este manuscrisul cu numărul 1735 de la mijlocul secolului XVIII, având 292 file. Între filele 84-96 conține textul al cărui titlu l-am enunțat, fiind scris cu cerneală neagră, iar la filele 275<sup>v</sup> și la 279 se află însemnarea: “Dumitru Drugănescu, 1799, decembrie 21”<sup>37</sup>.

Un alt manuscris conținând traducerea unor omilii ale sfântului Părinte Grigorie este cel cu numărul 1953 din anul 1783. Manuscrisul în cauză are 499 de file, având pe fila 89 o însemnare importantă pentru datare și pentru identificarea autorului traducerii: “*Și s-au scris de păcătosul Timotei la Agapia Veche, în anul 1783, martie 3*”. Între filele 33-46 se află “*Omilia Sf. Grigorie de Nazianz la Nașterea Domnului*”, iar între filele 115<sup>v</sup>-185 se poate citi: “*Al celui întru*

---

Nichita pare a fi tipărită și-n câteva manuscrise grecești din epoca fanariotă: mss. grec 1317 BAR, mss. 243 BAR, 187 BAR, toate din sec. XVIII, apoi mss. 457, 332 (an 1726), mss. 15 (an 1788-1789) - vezi **ibidem**, p. 5-8.

<sup>36</sup> Mult înainte de sec. XVIII putem vorbi de o traducere în grecește a celor “16 Cuvântări” ale lui Grigorie de Nazianz, cu sholii aparținând probabil lui Nichita din Serres. Este vorba de un manuscris grecesc din sec. XIV semnalat mai întâi la Biblioteca școalei domnești de la Sf. Sava din București - Constantin Litzica, **Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române**, vol. I, Buc., 1909, p. 201-202. Și pentru secolele XVII-XIX avem o serie de manuscrise grecești, conținând varii fragmente ale operei grigoriene, după cum urmează: **mss. 712**, sec. XVIII, cuprinde Discursuri (nr. 376, p. 198); **mss. 271**, sec. XVIII, 166 file - Discursuri (nr. 579, p. 259); **mss. 179**, sec. XVII, 374 f. - versuri (nr. 618, p. 313); **mss. 354**, sec. XVII, 115 f. - versuri, f. 3-34<sup>v</sup>, scrisori, f. 37-112 (nr. 621, p. 321); **mss. 359**, sec. XVI, 42 f. - Nedumeriri (nr. 622, p. 322); **mss. 535**, sec. XVII-XVIII, 132 pag. - Versuri (nr. 628, p. 332); **mss. 274**, an 1738, 463 f. - Miscelaneu cu versuri și discursuri (nr. 636, p. 341); **mss. 44**, anii 1761-1764, 258 f. - Miscelaneu cu versuri, f. 6-17, și discursuri, f. 94-216 (nr. 640, p. 352); **mss. 672**, an 1774, 1282 pag. - versuri, p. 401-429 (nr. 646, p. 359); **mss. 15**, anii 1788-1789, 456 f. - Miscelaneu cu versuri (nr. 657); **mss. 187**, sec. XVIII, 398 f. - Miscelaneu cu discursuri și versuri (nr. 676, p. 407). De menționat că ceea ce este cuprins între paranteze reprezintă numărul manuscrisului și pagina din Litzica, **op. cit.** Numărul manuscriselor este imens și, ca urmare, greu de reprodus, dar le vom reda numai cu numerele lor de ordine (în paranteză): mss. 402 (647), mss. 364 (649), mss. 424 (650), mss. 64 (656), mss. 208 (680), mss. 228 (685), mss. 233 (686), mss. 406 (709), mss. 408 (710), mss. 413 (712), mss. 451 (716), mss. 460 (719), mss. 462 (720), mss. 482 (723), mss. 414 (745), mss. 1021 (p. 154, vol. II), mss. 1022 (p. 154, vol. II) - vezi și Nestor Camariano, **Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române**, vol. II, Buc., 1940.

<sup>37</sup> Același text se mai află și-n mss. 3518 BAR provenind de la Grigorie Tocilescu, care îl donase Academiei Române la 5 martie 1910. Textul se afla între filele 65-85<sup>v</sup> - vezi Gabriel Ștrempel; **Catalogul manuscriselor românești din B.A.R.**, nr. 1-1600, vol. I, Buc., 1972, p. 46-47, 272.



*sfinți Părintelui nostru Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu Nazianzinu la Sfintele Paști*” (și la primăvară)<sup>38</sup>.

Traducerile din opera Sfântului Grigorie nu s-au oprit aici, căci mai găsim în manuscrisul nr. 1956, cu titlul “*Învățăturile Părintelui Maxim Mărturisitorul...*” (490 file), între filele 101-119, un text al cărui titlu sugerează încă o traducere a unor poezii ale autorului în cauză: “*Ale Sfântului Grigorie Bogoslov către al său suflet stihuri de jumătate iamv*”. Manuscrisul, datând de la sfârșitul sec. al XVIII-lea, provine ca și cel anterior amintit de la mănăstirea Cernica<sup>39</sup>.

Tot di același secol datează și alte manuscrise ce conțin traduceri ale operei Teologului. Așa este manuscrisul 4867 cu 185 de file ce conține textul: “*Câte patru soroace, învățături ale Sf. Grigorie Bogoslov, prepuse de pe elinește pe slavonește*” (f. 41-60)<sup>40</sup>, manuscrisul 5054 cu 130 de file ce are printre altele și un titlu care ne interesează: “*Cuvânt al lui Grigorie Bogoslov, de cinstita cruce a lui Hristos și de cele două cruci ale celor doi tâlhari*” (f. 107-111)<sup>41</sup>. Manuscrisul nr. 479 BAR, cu 222 de file, conține între f. 16-59 textul unei cuvântări cu comentariul lui Nichita: “*La cuvântul de la Botezul Domnului - al celui întru sfinți Părintelui nostru Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu, tâlc al Nichitei*”<sup>42</sup>. Manuscrisul 1290, un miscelaneu omiletic, datând din 1795-1796 și având 320 de file, conține mai multe cuvântări gregoriene: “*A celui întru sfinți Părintelui nostru Grigorie arhiepiscopul cetății lui Constantin, Cuvântătorul de Dumnezeu, Nazianzul, cuvânt la dumnezeieștile arătări sau la Nașterea Mântuitorului. Cuvânt 31*” (început: *Hristos se naște, slăviți-l...*, f. 3-15); un alt text conținut în manuscrisul amintit este “*A celui întru sfinți Părintelui Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu, Nazianzu, cuvânt la Sfintele Paști*” (început: *Pe straja mea voi sta zice minunatul Avacum...*- f. 90<sup>v</sup> -117<sup>v</sup>); și, în sfârșit, iată încă un text tradus și anume: “*A celui întru sfinți Părintelui Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu, Nazianzu, cuvânt la Duminica cea Nouă, la primăvară și la mucenicul Mamant*” (f. 118-128<sup>v</sup>). Manuscrisul a parvenit Bibliotecii Academiei Române fiindu-i donat de Ministerul cultelor la 17 septembrie 1897, după ce acesta îl căpătase din biblioteca episcopului Dionisie al Buzăului<sup>43</sup>.

Mai recent, din secolul XIX, nu am găsit decât două manuscrise care să cuprindă fragmente din opera Sfântului Grigorie. Este vorba despre manuscrisul 488 (101 file) din biblioteca mănăstirii Căldărușani, care conține stihuri și alte scrieri ale Sfântului din Nazianz la filele 91, 95 și 96<sup>v</sup>, iar la fila 97<sup>v</sup> “*Scrisoarea Sf. Grigorie către Timotei episcopul*”<sup>44</sup>. Un altul este

---

<sup>38</sup> Manuscrisul mai conține, în afară de însemnarea de la f. 89, și alte însemnări la f. 61 (“1785, februarie 19”), la f. 117<sup>v</sup> (“*Din cărțile sfintei monastiri Cernica. Să nu se înstrăineze. Calinic, arhimandritul Cernichii opști*”), la f. 499<sup>v</sup> (“*Gheorghe arhimandritul opștii Jitiei*”) și la foaia liminară II (“*această carte se numește Prăznicar...Ipolit ierodiacon*”). Faptul că manuscrisul a aparținut mănăstirii Cernica este dovedit de existența peceteii aplicată în fum la f. 13 - **ibidem**, p. 115-116.

<sup>39</sup> Manuscrisul se află în Biblioteca Academiei Române (**ibidem**, p. 117).

<sup>40</sup> **ibidem**.

<sup>41</sup> **ibidem**.

<sup>42</sup> Ioan Bianu, R. Caracaș, **Catalogul manuscriselor românești**, edit. Academiei Române, vol. II, nr. 301-728, 1913, p. 213.

<sup>43</sup> Manuscrisul 1290, legat în piele, are și diverse însemnări - **ibidem**, vol. IV, nr. 1062-1380, întocmit de G. Ștrempele, F. Moșil, L. Stoianovici, Buc., 1967, p. 468.

<sup>44</sup> **ibidem**, vol. II, p. 227.

mss. 1328, un miscelaneu cu 177 de file. Și acest manuscris, provenit din biblioteca episcopului Dionisie de Buzău, are între filele 66<sup>v</sup>-67 un text scurt intitulat “*Învățăturile ale Sfântului Grigorie Bogoslovul*”<sup>45</sup>.

În continuare, nu putem omite faptul că, și în Ardeal au fost redactate manuscrise, chiar dacă condițiile de viață bisericească nu erau întocmai favorabile pentru românii de aici. Ca urmare, se poate afirma existența unor manuscrise aici, ele constituind opera unui mare teolog și om de cultură de la îngemănarea secolelor XVIII-XIX, Samuil Micu Clain.

Consecvent propriei concepții despre “sfânta vechime”, când a strălucit adevărul învățaturii creștine și sfințenia vieții, acesta a desfășurat o bogată activitate de tălmăcire în limba română a sfinților Părinți, ei fiind “dreptarul credinței și vieții creștinești”, atât pentru Biserica Unită, cât și pentru cea Ortodoxă<sup>46</sup>. Toate traducerile sale au rămas, din păcate, în manuscris, deoarece condițiile istorice vitrege și neprielnice nu i-au mai îngăduit să tipărească ceea ce scrisese.

Astfel, la 1794 traducea “*A celui întru sfinți Părintelui nostru Grigorie Teologul, cuvânt cu care răspunde și spune pricina pentru care a fugit în Pont*”. Această lucrare, împreună cu o a doua, “*A celui întru sfinți Părintelui Grigorie Teologul, cuvânt pentru bătaia grindinii*”, se află în manuscrisul 162-Oradea (160 pagini). Aceleași titluri se pot întâlni și-n manuscrisul nr. 277-Oradea (338 pag.) în care, însă, s-a adăugat o traducere a “*Cuvântului la Sfintele Paști*” și a “*Cuvântului la Duminica cea Nouă*”<sup>47</sup>. De altfel, Samuil Micu a tradus nu numai din Sf. Grigorie Teologul, ci s-a ocupat și cu alte mari nume, ale căror traduceri realizate de el, între 1788-1794, sunt conținute azi de manuscrisul 62-Oradea, cu 524 pagini<sup>48</sup>.

Ceea ce trebuie reținut de aici este faptul că pentru prima oară apăsarea în românește, din pana cărturarului român iluminist (era reprezentant al Școlii ardeleni), faimosul tratat despre preoție al Sfântului Grigorie de Nazianz. Anul apariției acestuia era 1794, adică cu un sfert de veac înaintea apariției primei traduceri tipărite (1821). Faptul confirmă o mai veche aserțiune de-a noastră, potrivit căreia cărturarii Școlii ardeleni fac cultură pentru Ortodoxie și nicidecum cultură de factură greco-catolică cum de altfel susțin mai nou foarte multe voci din arealul culturii contemporane.

Se pare că acesta este și momentul în care se încheie faza redactării de manuscrise, pregătindu-se terenul acum pentru o și mai performantă împrăștiere a învățaturii patristice: tiparul, urmat apoi - ca fază - de aceea a creării teologiei românești științifice.

În faza întemeierii învățământului teologic la noi, prin înființarea de seminarii, în prima jumătate a secolului XIX și apoi prin înființarea de școli superioare, apar și primele reviste, incluzând, cum era de așteptat, traduceri din opera marelui Părinte al Bisericii. Așa ajunge opera sa cunoscută la un nivel mai larg, prin reviste, studii, teze de licență sau de doctorat.

---

<sup>45</sup> Ștrempele, *Catalogul*, vol. I, 1972, p. 295.

<sup>46</sup> N. Mladin, I. Vlad, Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain Teologul*, Sibiu, 1957, p. 46.

<sup>47</sup> *Ibidem*, p. 48.

<sup>48</sup> Samuil Micu a tradus aici din Grigorie de Nazianz, Ioan Zlataust, Epifanie, Atanasie Sinaitul, Andrei Criteanul, Ioan Damaschin - *Ibidem*, p. 49.

Cele mai multe din lucrările ce alcătuiesc corpul operei gregoriene au început prin a se publica cu începere la 1815. Era anul în care ierodiaconul Ștefan de la Neamț traducea în cuprinsul cărții lui Dimitrie al Rostovului, **Viețile Sfinților din luna august**, “*Cuvânt la sfinții mucenici Macabei*”, folosind probabil vreuna din edițiile manuscriselor ce conțineau cele “16 Cuvântări”<sup>49</sup>.

Aceeași cuvântare sau omilie “*Despre Macabei*” va mai apare tradusă peste o sută de ani și mai bine, în 1939, de către prof. P.I. Papadopol. “*Omilia despre Macabei*” (Migne, PG, XXXV, col. 912-933, Cuvânt. 15) este partea a doua a lucrării ce conține și “*Elogiu pentru Chesarie*”<sup>50</sup>.

O a doua mare traducere pusă în teasc la acel început de secol XIX, mai precis la 1821, a fost “*Cuvântul pentru preoție*” (Migne, PG, XXXV, 408-513 Cuvânt. 2), apărut la București. Textul fusese tradus sub auspiciile mitropolitului Dionisie de către episcopul Iosif al Argeșului. Titlul complet al lucrării era: “*A celui întru sfinți Părintelui Grigorie Nazianzeanul, Cuvântătorul de Dumnezeu, cuvânt pentru preoție, tălmăcit de același tălmăcitoriu carele au tălmăcit și celelalte șase cuvinte pentru preoție ale Sfântului Ioan Gură de Aur. Și acum întâi tipărit cu blagoslovenia și cheltuiala Prea Sfințitului și de Dumnezeu alesul mitropolit a toată Ungrovlahia, kir Dionisie. În zilele Prea Luminatului și Prea Înălțatului nostru domn Ioan Alexandru Șuțu Voievod. În București 1821*”<sup>51</sup>. Cartea se află legată împreună cu a Sf. Ioan Hrisostom, “*Cuvinte șase pentru preoție și ale altor trei Sfinți Părinți trei canonicesti epistolii*” (București, 1820) și cu o alta a mitropolitului Grigorie IV Dascălul, “*Învățătură pentru nunți*” (București, 1827)<sup>52</sup>. Legate împreună, toate cele trei constituie un frumos volum de 212 pagini cu o prefață comună a mitropolitului Dionisie<sup>53</sup> și înfățișează scopul pentru care au fost scrise cele șase cuvinte, cât și cuvântul, “mai pe larg” al Sf. Grigorie Teologul (se referă, evident, la “*Tratatul despre preoție*”), neuitând să amintească numele traducătorului și al celui pe a cărui cheltuială s-a tipărit<sup>54</sup>.

---

<sup>49</sup> D. Fecioru, **Bibliografia traducerilor în românește din literatura patristică**, vol. I, fasc. I, epoca de la 1691 la 1833, extras din “ST”, VI, 1937, vol. I, p. 34; Vornicescu, **op. cit.**, p. 214; I. Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, **Bibliografia românească veche (BRV)**, 1508-1830, vol. III (1809-1830), edit. Academiei, București, 1912-1936, p. 131-135.

<sup>50</sup> **Sfântul Grigorie Teologul. Elogiu funebru al lui Chesarie și Despre Macabei**, traducere din limba greacă, însoțită de un studiu asupra vieții și operei autorului, Rm. Vâlcea, 52 pag.

<sup>51</sup> **BRV**, III, 1968, p. 380-381 (cartea are cota 56776, găsiindu-se în Biblioteca Acad. Rom. cu nr. 1121).

<sup>52</sup> Poartă nr. 1074 - **ibidem**.

<sup>53</sup> De fapt prefața este, în realitate, la cartea Sf. Ioan Gură de Aur: “*Dionisie din mila lui Dumnezeu Arhiepiscop și Mitropolit a toată Ungrovlahia celor ce se numără în clirul bisericesc de la Domnul sporire întru cele bune le rog*” - **ibidem**, p. 330-331.

<sup>54</sup> “...Sfântul Grigorie Teologul în «Cuvântul cel pentru preoție» și Sf. Ioan Hrisostomul în voroava aceasta (...) care se împărtășește în șase cuvinte întru care ca înaintea ochilor pune ce felii se cuvine să fie cel ce i se încredințează vrednicia aceasta și de câtă purtare de grijă are trebuință lucrul acesta...Pentru aceasta dară nu numai arhieriei, ci și preoții sunt datorii a le ceti pre aceste minunate și de Duhul Sfânt insuflate Cuvinte și mai înainte de hirotonie, ca, cunoscând dintru acestea datorii preoțești să se silească ca obiceiurile nepotrivite preoției să le părăsească, iar cele cuviincioase să le îmbrățișeze. Cu acest scopos s-au și tălmăcit prin osârdia iubitorului de Dumnezeu episcop al Argeșului, iar al nostru frate întru Domnul iubit kir Iosif...cu cheltuiala dumnealui doftorului Konstantinake Caracaș, în tipografia de la Cișmeaua răposatului Mavrogheni” - **ibidem**.

Iată, deci, cum ierarhii Bisericii strămoșești, ispitiți să toarne în veștmântul graiului poporului frumusețile de gând și de cuvânt ale Sf. Grigorie Teologul, au reușit să deschidă calea celor ce aveau să vină după ei cu o avalanșă de traduceri ale diferitelor cuvântări gregoriene.

În ce privește “*Cuvântul despre preoție*”, o traducere s-a mai înfăptuit prin 1885 de către Constantin Erbiceanu cu titlul “*Discurs apologetic al Sfântului Grigorie Nazianzenul, supranumit Teologul*”<sup>55</sup>.

În 1931, iese la iveală ediția unei noi traduceri făcută de preotul Nicolae Donos: “*Apologia sau cuvântarea în care arată motivele ce l-au îndemnat să fugă de preoție*” și “*Elogiul Sf. Vasile*”<sup>56</sup>.

Traducerea aceasta a “Apologiei” a mai fost publicată și în 1968, într-o versiune pe care traducătorul, preotul savant D. Fecioru, o revendică ca fiind un “nou mod românesc de existență a «Cuvântului despre preoție»”. După afirmația acestuia, traducerea nou încercată sau, mai precis, interpretarea textului a creat probleme, căci Sfântul Grigorie este atât de profund încât trebuie o mare atenție<sup>57</sup>.

Aceeași traducere, cu mici îmbunătățiri, a fost republicată de către marele traducător într-o nouă variantă, mai aproape de anii noștri, în 1987<sup>58</sup>.

Între timp, un alt autor a mai publicat o traducere a “Tratatului despre preoție”, dar fragmentar. Astfel, au apărut în 1982 primele 35 de capitole ale Tratatului în traducerea preotului C. Teofil. Lucrarea beneficiază și de o introducere ce constă în explicarea contextului în care Sf. Părinte a scris acest “Cuvânt”, context înfățișat de noi în primele pagini ale studiului nostru<sup>59</sup>.

În mod arbitrar a mai apărut în decursul vremii o serie de referiri la acest “Cuvânt” în cadrul unor articole care se folosesc de traduceri descrise până acum<sup>60</sup>. În fine, nu putem spune

---

<sup>55</sup> “BOR”, XI, 1885, nr. 5, p. 364-386; nr. 6, p. 427-436; nr. 10, p. 831-848.

<sup>56</sup> Precedate de o biografie a Sf. Grigorie alcătuită de preotul Grigorie, Huși, 1931, p. 47-117. Biografia se găsește între pag. 1-47, iar “Elogiul” la p. 117-204.

<sup>57</sup> “BOR”, LXXXVI, nr. 1-2, 1968, p.127-164.

<sup>58</sup> Sf. Ioan Gură de Aur, Sf. Grigorie de Nazianz și Sf. Efreem Sirul, **Despre preoție**, trad., note și introducere de Pr. D. Fecioru, București, 1987, p. 157-224. Și aceasta, ca și versiunea din 1968, conține 117 capitole.

<sup>59</sup> **Op. cit.**, p. 291-310.

<sup>60</sup> Putem cita autori care s-au ocupat mai îndeaproape de acest lucru: pr. prof. I.G. Coman s-a referit mult la opera Sf. Grigorie, iar în studiul **Sensul preoției la Sfinții Părinți**, “ST”, nr. 9-10, 1949, p. 748, 749, 753, 757, 760, 761, explică ce vrea să însemne această “*artă a artelor și știință a științelor*” în concepția Părinților, îndeosebi a Sf. Grigorie. În studiul citat ni se redau fragmente din traducerea făcută anterior de N. Donos (vezi mai sus nota 55). Aceluiași autor i se mai datorează scrierea unui alt studiu: **Sublimul preoției creștine**, extras din “ST”, VIII, vol. I, 1940, p. 11, în care ne amintește de concepția Sf. Grigorie cu privire la preoție. Pr. prof. N. Bordașiu este alt autor care, într-o prelegere, încearcă să ne facă înțeleasă concepția Teologului despre preoție și despre frumusețea sarcinilor sacerdotale: **Frumusețea și sarcinile vocației sacerdotale după Sf. Grigorie Teologul**, “GB”, nr. 1-2, 1978, p. 88-94. Ca text de bază este folosită tot traducerea făcută de N. Donos. De asemenea, texte din “Apologia pentru fugă...” folosește și diac. drd. Marin Sava, **op. cit.**, p. 387-398. Aici apare folosită și traducerea din 1968, făcută de părintele Fecioru. Și tot această ultimă traducere este folosită în studiul său de Pr. Prof. Ștefan Alexe, **Actualitatea gândirii Sfinților Trei Ierarhi despre preoție**, “ST”, nr. 1-2, 1984, p. 93-102. În acest studiu există la pag. 93-94 o listă a titlurilor unor lucrări ce au drept obiect de studiu Sfânta Taină a Preoției în concepția Sf. Trei Ierarhi, dintre care enumerăm și noi câteva: Pr. Prof. N. Petrescu, **Învățătura despre preoție după Sf. Grigorie de nazianz și chipul de preot al lui însuși**, “MO”, nr. 5-6, 1966, p. 391-399; Pr. Prof. Ioan Rămureanu, **Preotul-slujitor al lui Dumnezeu și al oamenilor după Sfinții Trei Ierarhi**, “ST”, nr. 1-2, 1970, p. 99-105; Arhim. Chesarie Gheorghescu, **Sfinții**

decât că “Apologia despre fugă”, ale cărei traduceri le-am menționat până acum, este una dintre cele mai complete opere ale Sfântului Grigorie Teologul și cel mai mult tradusă, nu numai la noi, dar și în multe alte limbi, fiind tot atât de gustată și discutată de credincioși și teologi. Trebuie sesizat, în concluzie, că lucrarea a avut atât de mare căutare, încât a ajuns să fie prima tradusă și tipărită, la 1821, împreună cu “Cele șase cuvinte despre preoție” ale Sf. Ioan Hrisostom. Ba mai mult, numărul traducerilor este atât de mare dovedind permanenta actualitate a învățăturilor marelui Părinte bisericesc.

Dar aceasta nu a fost singura operă a “cugetătorului de Dumnezeu”, așa cum frumos îl denumește un text bisericesc, asupra căreia să se fi oprit traducătorii, ci vom constata că au mai fost și altele care au reținut interesul acestora.

După 1817, Grigorie Dascălul, viitor mitropolit muntean, părăsea mănăstirea Neamț pentru a se îndrepta către mănăstirea bucureșteană Antim. De aici, ne este cunoscut din viața cărturarului, s-a retras la Căldărușani, pentru ca împreună cu mai mulți ucenici întru ale cărturării să înceapă o susținută muncă de traducere și tipărire de opere patristice. Printre roadele ostenețelor sale avea să se numere cartea: “*Vasile cel Mare și Grigorie Bogoslov, Cuvinte*”, apărută la București, în 1826<sup>61</sup>. Titlul adevărat al cărții, aflat pe fața primei foi este: “*Cuvinte puține oarecare. Din cele multe ale întru sfinți părinților noștri Vasile cel Mare și Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu, tălmăcite din limba elinească și acum întâi tipărite în zilele prealuminatului și preaînățatului nostru domn Grigorie Dimitrie Ghica Voievod spre folosul neamului nostru. În București, în sfânta Mitropolie, la anul 1826 de Matei Băbeanul Tipograful*”. A doua foaie liminară are o Prefață semantă de “*cel ostenitoriu întru ale tipografiei Pafnutie*”, din aceasta reieșind că tălmăcitorul a fost însuși mitropolitul Grigorie (1823-1834) care a și dat girul tipăririi<sup>62</sup>. Se observă că majoritatea acestor cuvântări este constituită din acelea care făceau parte din colecția celor “16 Cuvântări” copiate de Gavriil Uric la 1413 și 1424. Este posibil ca, pentru această traducere, mitropolitul Grigorie Dascălul să le fi folosit pe acestea, bineînțeles din edițiile mai noi (poate 1511 și cele grecești amintite anterior). Toate aceste “Cuvântări” vor apare ulterior și-n alte ediții, așa cum s-a întâmplat cu “Tratatul despre preoție”. Este cazul lui Teoctist

---

**Trei Ierarhi-modele de dascăli și păstori în Biserica creștină**, “GB”, nr. 1-2, 1974, p. 74-84. Lista s-ar putea prelungi, dar nu este în interesul nostru de a copia ceea ce foarte lesne se poate citi în acest studiu.

<sup>61</sup> Cartea poartă nr. 1293 - BRV, III, 1968, p. 523-524. La I. Braunstein, **Catalogul cărților vechi românești, 1643-1830**, Acad. RSR, filiala Iași, 1981, p. 96, cartea poartă nr. 182 (Iași) - vezi și D. Fecioru, **Bibliografia**, p. 58; pr. prof. Mircea Păcurariu, **Istoria Bisericii Ortodoxe Române**, vol. III, Buc., 1983, p. 40-41. Este o carte care, pe parcursul celor 189 foi, conține un text tipărit pe două coloane, cu inițiale mari ornate. Pe verso-ul foii de titlu se află stema Țării Românești încadrată de versuri. A aparținut Bibliotecii Casei Bisericii și apoi a celei a Comisiei Monumentelor Istorice. Ultima a donat-o în 1942 Academiei Române (cf. Braunstein, **op. cit.**, p. 96).

<sup>62</sup> BRV, III, 1968, p. 524. Cuprinsul lucrării se află pe verso-ul ultimei foi. Iată titlurile Cuvântărilor Sf. Grigorie (f. 148-149): **1.** “*Celui întru Sfinți Părintelui nostru Grigorie Nazianzeanul Cuvântătorul de Dumnezeu - Cuvânt la Nașterea Mântuitorului*” (f. 148-152); **2.** “*Cuvânt la Sfintele Lumini*” (f. 152-157); **3.** “*Cuvânt pentru iubirea de săraci*” (f. 157-167); **4.** “*Cuvânt la zăbovire*”, în care apare textul cântării pascale “Ziua Învierii” (f. 167-168); **5.** “*Cuvânt la Sfintele Paști*” (f. 168-177); **6.** “*Cuvânt la Duminica cea Nouă, la primăvară și la mucenicul Mamant*” (f. 177-180); **7.** “*Ale Sfântului Grigorie Bogoslov câteva Epistolii către Marele Vasile și de către alții*” (f. 180<sup>v</sup>-184); **8.** “*Ale Sfântului Grigorie Bogoslov stihuri oarecare pre puține din cele multe care în limba elinească sunt făcute cu mare meșteșug după alfavita după care fieștecare are sfârșitul sfătuirii sale*” (adică limba maternă, n.n.) (f. 184<sup>v</sup>-189).

Scriban arhimandritul care, la 1884, traducea și tipărea “*Cuvântul pentru Paști*”<sup>63</sup> după ce, cu un an mai devreme, tipărise “*Cuvânt la Cincizecime*”<sup>64</sup>. Și tot acesta va mai publica încă alte câteva “Cuvântări” ale Sf. Grigorie cu câțiva ani înaintea celor amintite. Iată-le:

1. “*Cuvânt funebru al Sfântului Grigorie Teologul, Arhiepiscopul Constantinopolului în lauda Sfântului Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Cesareei Capadociei*”<sup>65</sup>.
2. “*Cuvânt de despărțire al Sfântului Grigorie Teologul arhiepiscopul Constantinopolului, pronunțat în timpul venirii la Constantinopol a o sută cincizeci de episcopi*”<sup>66</sup>.

Ambele au în continuarea titlului următorul text: “*Tradus în limba română în zilele prealuminatului și preaînălțatului Carol I domnitorul Românilor sub arhipăstoria Înalt P.S. D.D. Nifon, Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei, exarh al Plaiurilor, locșitor al scaunului Cesareei Capadociei, cavalier al mai multor ordine, de arhimandrit Teoctist Scriban, candidat (licențiat) în Teologie...București, 1869*”. Prima tipăritură are 59 de pagini, iar a doua numai 27. În ce privește “Cuvântul funebru”, ulterior i s-au mai făcut traduceri de către autorii moderni. Una din ele este cea a preotului N. Crețu din 1958, purtând titlul: “*Grigorie de Nazianz. Panegiric în cinstea Sf. Vasile cel Mare*”<sup>67</sup>, iar o altă traducere a acestui “Necrolog” ne este dată prin strădania marelui patrolog pr. prof. I.G. Coman, în studiul său “*Studiile universitare ale Părinților Capadocieni*”<sup>68</sup>.

În această fază de conturare a unui învățământ teologic românesc sistematizat, tarducerile vor căpăta amploare.

În 1925 a apărut o carte, “*Bucăți alese din opera Sf. Atanasie cel Mare*”, având drept autor pe Ștefan Bezdechi<sup>69</sup>, care, pe lângă traduceri din opera Sf. Atanasie, a introdus și câteva texte dintr-ale Sf. Grigorie Teologul, mai ales spre sfârșitul lucrării. Este vorba despre “*Cuvântarea Sf. Grigorie Teologul pentru cinstirea Marelui Atanasie al Alexandriei*”, fiind, de altfel, o traducere inedită la noi a acestui discurs gregorian<sup>70</sup>.

În 1938 mai apărea o lucrare a profesorului de teologie I. G. Coman, “*Sfântul Grigorie de Nazianz despre împăratul Iulian. Încercare asupra discursurilor IV și V*”<sup>71</sup>, lucrare cu caracter mai special, nefiind propriu-zis o traducere, ci o discuție, un comentariu cu foarte precise evaluări asupra traducerii textului lucrării Sf. Grigorie, “*Despre împăratul Iulian*”, deja citată în titlu.

---

<sup>63</sup> În “*Revista Teologică*”, Iași, an II, 1884, nr. 3, p. 20-24 și nr. 4, p. 27-30.

<sup>64</sup> “*RT*”, I, 1883, nr. 12, p. 95-96; nr. 14, p. 111-112.

<sup>65</sup> **Bibliografia românească modernă (BRM) (1831-1918)**, vol. II, edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 540. “*Cuvântul funebru*” mai apare în “*Foaia bisericească a Sf. Mitropolii a Moldovei*”, III, 1870, nr. 12-18, cf. Vornicescu, **op. cit.**, p. 215.

<sup>66</sup> **BRM**, p. 540.

<sup>67</sup> Traducerea se găsește într-o lucrare manuscrisă intitulată “*Mari îndrumători creștini de la căderea Imperiului de Apus (476)*”, 1958, Rm. Vâlcea, iar manuscrisul, la rândul său, s-a aflat în posesia și în biblioteca pr. prof. D. Călugăr, care și pomenește despre aceasta în studiul său **Actualitatea ideilor pedagogice în unele din lucrările Sfinților Trei Ierarhi**, “*MA*”, nr. 1-3, 1974, p. 60, nota 18 și p. 61, nota 24.

<sup>68</sup> Pentru acest studiu autorul citat s-a folosit de o ediție anterioară a “*Necrologului*” ce aparține lui F. Boulanger, Paris, 1908 (XII, 4), din savantul român citează, dar în traducere personală - vezi “*ST*”, nr. 9-10, 1955, p. 532-545.

<sup>69</sup> Cluj, 132 pag.

<sup>70</sup> P. 113-139.

Studiul în discuție se pretinde, prin autorul ei, a fi prima încercare generală asupra lui Iulian, așa cum se desprinde și din opera Marelui Părinte<sup>72</sup>.

Cele două "Discursuri" (IV și V) au o valoare istorică și documentară incontestabilă. Valoarea o capătă prin aceea că Sf. Grigorie este singurul care ne relatează unele evenimente și ne dă unele detalii de negăsit în alte surse. Sunt la Sf. Grigorie elemente unice pentru istorie, pe care alți autori contemporani lui nu ni le redau: detaliile vieții de student a lui Iulian, la Atena, încercările de păgânizare ale armatei, legiferarea schimbării numelui de creștin în acela de "galileean", profanarea bisericilor din Alexandria, Heliopolis, Arethusa și martiriul fecioarelor din această ultimă cetate, detalii asupra înmormântării la Tars a împăratului și multe altele<sup>73</sup>.

Un alt traducător foarte prolific al Sf. Grigorie a fost și rămâne preotul Gh. Tilea. El a tradus foarte mult din opera Părintelui Capadocian începând cu anul 1947, când, împreună cu un alt elinist de marcă, prof. N. I. Barbu, va reda în limba română una din cel mai captivante și interesante lucrări și poate cea mai citită, după "Tratatul despre preoție", și anume "*Cele cinci cuvântări teologice*"<sup>74</sup>. Traducerea debutează cu o introducere în care ne sunt explicate cele cinci "cuvântări", iar la sfârșitul traducerii autorii au inserat note explicative, indicând locurile scripturistice la care s-a referit Sf. Părinte, evident și cu explicațiile de circumstanță atât de necesare unei bune înțelegeri, așa cum o făcuse un prim interpret al Sf. Grigorie, anume Sf. Maxim Mărturisitorul în opera sa "*Ambigua*"<sup>75</sup>.

Părintele Tilea nu s-a oprit aici, ci el a continuat seria traducerilor, înscriind încă una pe răbojul culturii teologice: "*Despre iubirea de săraci*". Din cele 44 de pagini ale traducerii, se poate constata că aceasta este poate cel mai frumos și atingător gând al Sf. Grigorie despre iubirea aproapelui, prin și pentru iubirea de Dumnezeu. Tratatul decurge pe parcursul a 40 de capitole pentru a căror traducere autorul s-a inspirat și din ediția cărții nr. 1293 de la Academia Română,

---

<sup>71</sup> Teză de doctorat, Edit. Instit. Român de Bizantinologie, București, 1938, 164 pag.

<sup>72</sup> Lucrarea este compusă din două părți, cu o introducere împărțită și ea tot în două: 1. Secolul IV după Hristos, ca teatru al luptei dintre creștinism și păgânism; 2. Rolul sfinților în lupta dintre cele două culturi.

<sup>73</sup> Pr. prof. I.G. Coman, **Sfântul Grigorie despre împăratul Iulian**, p. 148-150.

<sup>74</sup> 119 pag., din care XXII sunt pentru introducere; este prima traducere a celor "Cinci Cuvântări teologice". Au fost folosite textele din ediția Migne, PG, tomurile XXXV-XXXVI și cele din ediția Arthur J. Mason, **The five theological orations of Gregory of Nazianzus**, Cambridge, 1889.

<sup>75</sup> Această operă prezintă o situație mai specială, dat fiind faptul că Sf. Maxim se angajează la un comentariu al câtorva dintre locurile mai greu de înțeles din "Discursurile" Sf. Grigorie Teologul, cât și al altora de la Sf. Dionisie Areopagitul. În felul acesta, prin folosirea operei gregoriene încă din acele veacuri de frământări teologice ne-au rămas ample fragmente din gândirea Marelui Teolog, folosită și de alții, în traducerea părintelui D. Stăniloae, **Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul**, în "PSB", vol. 80, București, 1983, 372 pag; vezi și un studiu foarte bun al diac. asist Ioan I. Ică, **op. cit.**, p. 43, nota 11. "Ambigua" era de fapt un răspuns la doctrina origenistă, "*cea mai fundamentală respingere a mitului origenist despre unitatea tuturor spiritelor în Dumnezeu (Henada sau Monada), despre împrăștierea lor din această unitate inițială, odată cu depunerea trupurilor*" - P. Sherwood, **The Earlier Ambigua of St. Maximus the Confessor and his reputation of the origenism**, Roma, 1955, cf. Ică, **op. cit.**, p. 6. Pentru a-și argumenta doctrina formulată aici, Sf. Maxim recurge la texte din opera Sf. Grigorie. Sunt mai ales fragmente din "*Cele cinci Cuvântări teologice*", dar și din "*Despre iubirea de săraci*", "*Cuvântare (42) funebră la Sf. Atanasie*", "*Cuvântarea a III-a despre pace*", "*Cuvântarea la Paști*", "*Cuvântarea la Duminica cea Nouă, la Primăvară și la mucenicul Mamant*" și din multe altele cunoscute nouă acum din traducerile ce li s-au făcut de-a lungul secolelor (vezi "Ambigua", traducerea românească).

fondul Carte Românească Veche (CRV), “Cuvinte puține oarecare. Din cele multe ale celor întru sfinți părinților noștri Vasile cel Mare și Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu”, ce conține între paginile 157-167 textul la care ne-am referit<sup>76</sup>.

Legat de aceste două traduceri ale lui Gh. Tilea, un alt teolog, N.V. Stănescu, încearcă pe baza lor o sinteză a teologiei Sf. Părinte din Nazianz și o formulare a unei păreri asupra modului de gândire teologică a Sf. Grigorie<sup>77</sup>.

Dar lucrarea de aducere la lumină a operei Marelui Părinte nu se oprește aici. Un nou cuvânt al Sfântului și inedit avea să fie preluat din Migne (PG) și publicat de preotul N. Cotos după textul “Către presbiterul Cleodiu, împotriva lui Apolinarie” (scrisorile I și II). Titlul traducerii era “Un cuvânt al Sfântului Mare Ierarh și Părinte bisericesc Grigorie Teologul împotriva rătăcirii hristologice apolinariste”<sup>78</sup>, fiind vorba despre o expunere ortodoxă a hristologiei ca mod de combatere a doctrinei eretice a lui Apolinarie, cum de altfel și reiese.

La scurtă vreme, Sfântului Grigorie i-au mai fost traduse, în ediție nouă, de către preotul Gh. Tilea, “Cuvântările la Praznicele împărătești, Cuvântarea a XVIII-a: La arătarea lui Dumnezeu sau la Nașterea Mântuitorului”<sup>79</sup>, precum și “Cuvântarea la Cincizecime” (a XLI-a)<sup>80</sup>. Apoi, la 1971, același fecund traducător continua prin a reda pe românește câteva dintre poeziile Sfântului. Așadar, autorul nostru a tradus “Poeme dogmatice” în două rânduri, la 1971 și apoi 1973<sup>81</sup>. Este cunoscut faptul că Sfântului Grigorie i se datorează oarecum lansarea acestui nou gen de expunere teologică, reluat nu după multă vreme de Roman Melodul, Ioan Damaschin, Andrei Criteanul și mulți alții. De ce tocmai în versuri? Răspunsul ni-l dă tot Sf. Părinte: “Am recurs la maniera sau calea versului pentru dogmatica mea, nu pentru că aș fi urmărit vreo glorie poetică, ci pentru motive de cu totul altă natură, și anume: în împrejurările vremii mele, dogmatica ortodoxă trebuia bine fixată în cugetul creștinilor și anume pe calea cea mai convenabilă iar calea aceea am socotit a fi aceea a versului...care captivează mai bine pe cititor; și fiindcă am amintit de împrejurările vremii mele, am vrut ca prin aceasta să fac față sau să iau o atitudine oarecare, în cazul lui Apolinarie ereticul<sup>82</sup>, care, spre a-și face mai repede și mai cu succes aderenți, folosisese calea versului în care-și alcătuisese o Psaltire a sa, alta decât aceea a lui David și ceea ce este mai extravagant, chiar și un al treilea Testament”. Dar mai are o explicație: “am ales calea versului și pentru o motivare de ordin subiectiv: de la o vreme începusem să aud cântecul lebedei și am vrut să-mi mângâi zilele mele din urmă cu adieri de aripi de muze și cu înmiresmare de nard de poezie”<sup>83</sup>. Se vede bine că Sfântul Părinte era un neîntrecut mânuitor al

---

<sup>76</sup> București, 1948, vezi nota 60.

<sup>77</sup> **Teologie și viață la Sf. Grigorie de Nazianz**, “MO”, nr. 1-2, 1962, p. 3-12.

<sup>78</sup> “MA”, nr. 3-4, 1957, p. 242-253.

<sup>79</sup> “GB”, nr. 1-2, 1962, p. 12-23 (Migne, PG, XXXVI, col. 318-333).

<sup>80</sup> “GB”, nr. 5-6, 1962, p. 141-147.

<sup>81</sup> “GB”, nr. 5-6, 1971, p. 482-488 și “GB”, nr. 3-4, 1973, p. 367-375. După cuprins poezia gregoriană este dogmatică (38 de bucăți), morală (40 de bucăți) și istorică (39 buc.) - Coman, **Poezia**; Tilea, **Poeme**, I, p. 482.

<sup>82</sup> Apolinariștii alcătuiau psalmi care sunau contrar acelorai ai lui David și compuneau poezii sau alte lucrări pe care le socoteau al III-lea Testament - **Scrisoarea 101 către Cleodiu**, Migne, PG, XXXVII, 193 **apud** Coman, **Poezia**, p. 68; Tilea, **Poeme**, I, p. 482.

<sup>83</sup> Migne, PG, XXXVII, 194, 1329-1333 **apud ibidem**.



cuvântului, iar dulceața poeziei sale a ajuns și la noi datorită traducătorilor tot pe atât de vrăjiți de puterea aceluiași cuvânt. Atâta doar, că versurile marelui poet, căruia nu gratuit i s-a spus “cuvântător de Dumnezeu”, datorită dificultăților de fond și literare au fost traduse în proză iar nu transpuse asemenea în vers. Un vers tradus ar fi trebuit să surprindă aceeași profunzime pe care și-a dorit-o autorul, însă din temerea de a nu se putea realiza un astfel de proiect s-a ales calea prozei.

Primul poem era închinat Sfintei Treimi, afectându-i-se câte un capitol pentru fiecare Persoană divină (Tatăl, 39 versuri, Fiul 83 și Duhul Sfânt cu 93 de versuri). Alte două poeme tratează “*Despre lume*” și “*Despre providență*”, continuate într-o a doua parte - cosmologia - prin încă două poeme: “*Despre existențele cugetătoare*” și “*Despre suflet*”.

Nu numai părintele Tilea s-a încumetat să traducă poezia Sf. Grigorie, ci și un alt mare teolog de care am mai amintit până acum, și anume regretatul preot profesor I.G. Coman. El consacră acestui gen două dintre foarte savantele sale lucrări: “*Poezia Sf. Grigorie de Nazianz*” și “*Geniul Sf. Grigorie de Nazianz*”<sup>84</sup>. Prima este un studiu pe al cărui parcurs de 25 de pagini, autorul emite considerații foarte precise în privința acestui gen de literatură, al cărui inițiator a fost Sfântul Părinte Grigorie. Aici găsim aprecierea că “*nici unul dintre Părinții secolului IV nu egalează pe Grigorie Teologul în grija minuțioasă și plăcerea profundă a artei cuvântului*”<sup>85</sup>. În cea de-a doua lucrare citată, părintele Coman a încercat o serie de traduceri ale unor poeme de diverse facturi, pe care le vom și enumera: “*Pentru versurile sale*”<sup>86</sup>, “*Despre viața sa*”<sup>87</sup>, “*Imn către Dumnezeu*”<sup>88</sup>, “*Imn de seară*”<sup>89</sup>, “*Altă mulțumire*”<sup>90</sup>, “*Despre natura omenească*”<sup>91</sup>, “*Despre deșertăciunea și nesiguranța vieții și despre sfârșitul obștesc*”<sup>92</sup>, “*Împotriva gâtelilor femeii*”<sup>93</sup>, “*Dialog cu lumea*”<sup>94</sup>, “*Despre fragilitatea naturii omenești*”<sup>95</sup>, “*Despre dorință*”<sup>96</sup>, “*Despre moartea celor scumpi*”<sup>97</sup>, “*Despre falșii prieteni*”<sup>98</sup>, “*Dorința morții*”<sup>99</sup>, “*Despre viața omenească*”<sup>100</sup>. Aceluiași traducător i se mai datorează prefacerea pe românește și a altor două

---

<sup>84</sup> Vezi aici notele 8 și 13.

<sup>85</sup> Coman, **Poezia**, p. 69.

<sup>86</sup> vv. 7-8 (PG, XXXVII, 1030), p. 30; vv. 51-100 (PG, XXXVII, 1033-1036), p. 10-12; vv. 132-138 (PG, XXXVII, 1038-1039), p. 36; vv. 211-236 (PG, XXXVII, 1044-1045), p. 15.

<sup>87</sup> vv. 1-70 (PG, XXXVII, 1329-1336), p. 28-30.

<sup>88</sup> vv. 1-16 (PG, XXXVII, 507-508), p. 30.

<sup>89</sup> vv. 1-50 (PG, XXXVII, 511-514), p. 34.

<sup>90</sup> vv. 1-30 (PG, XXXVII, 515-517), p. 35.

<sup>91</sup> vv. 1-11 (PG, XXXVII, 755-756), p. 37; vv. 17-32 (PG, XXXVII, 757-758), p. 39; vv. 49-56 (PG, XXXVII, 759-760), p. 42.

<sup>92</sup> vv. 1-4, (PG, XXXVII, 1300-1301), p. 37; vv. 17-44 (PG, XXXVII, 1302-1304), p. 42.

<sup>93</sup> vv. 5-10, (PG, XXXVII, 884), p. 37.

<sup>94</sup> vv. 1-12 (PG, XXXVII, 752-753), p. 38.

<sup>95</sup> vv. 1-3 (PG, XXXVII, 753-755), p. 38.

<sup>96</sup> vv. 1-5 (PG, XXXVII, 788), p. 40.

<sup>97</sup> vv. 1-4 (PG, XXXVII, 789), p. 40.

<sup>98</sup> vv. 1-5 (PG, XXXVII, 789), p. 40.

<sup>99</sup> vv. 5-9 (PG, XXXVII, 1300), p. 42.

<sup>100</sup> vv. 1-2, (PG, XXXVII, 786), p. 42 și (PG, XXXVII, 787-788), p. 58.

mici poeme: “*Psalm*”<sup>101</sup> și “*Rugă de seară*”<sup>102</sup>, transpuse ulterior în versuri de Valeriu Anania, însă într-un alt context.

Rămânând pentru încă puțin în atmosfera aceasta, părintele Coman trage și o concluzie cu privire la valoarea pe care o impune poezia Sf. Grigorie: “*poezia Sf. Grigorie Teologul este cea dintâi și cea mai glorioasă producție artistică a Bisericii din primele patru secole*”<sup>103</sup>.

Fără a afirma că șirul traducerilor din opera Marelui Părinte Capadocian a apus, indică o ultimă încercare de traducere cunoscută, dar nu și ultima în fapt, sperând că acest gen de literatură teologică va continua sub impulsul noilor vremi. Ca atare, pentru prima oară s-a tradus, în 1989, “*Cuvântarea despre teolog și teologie*” a Sf. Grigorie de către Ioan I. Ică jr., la Sibiu<sup>104</sup>. Este vorba despre una din cele 44 de Cuvântări, ce fusese rostită în capela Sf. Anastasia, la 380, ca și celebrele “Cinci Cuvântări teologice”, cu care și prezintă evidente similitudini și paralele de idei<sup>105</sup>.

În felul acesta am epuizat, credem noi, întregul șir al traducerilor din opera Sf. Grigorie de Nazianz, completând astfel, cu încă un segment, informațiile pe care le oferă studiul foarte amplu al părintelui Coman, vizând “*Preocupările patristice în literatura teologică românească*”<sup>106</sup>.

Și tot așa suntem încredințați că am adus un elogiu Marelui Părinte al Bisericii noastre dreptmăritoare care, se vede bine, s-a bucurat la noi de o mare prețuire, ba mai mult, a și devenit patron al învățământului românesc teologic. Pentru multă vreme, Facultățile de Teologie din țară l-au prăznuit ca atare până în 1949, când învățământul superior de la noi și-i va lua ca patroni și pe ceilalți doi mari luminători ai spiritului uman, Sf. Vasile cel Mare și Sf. Ioan Gură de Aur<sup>107</sup>.

Toate acestea spun foarte mult. Spun marea admirație pe care Biserica noastră a considerat că trebuie s-o arate aceluia căruia i s-a și dat supranumele de Teologul. Prin traducerile care s-au întreprins în românește, teologia noastră a avut ocazia să se maturizeze foarte devreme,

---

<sup>101</sup> “GB”, nr. 1-2, 1958, p. 62; “Îndrumătorul bisericesc al Mitropoliei Banatului”, 1985, nr. 6.

<sup>102</sup> **Rev. cit.**, p. 63.

<sup>103</sup> **Poezia**, p. 43, **apud** E. Doubedout, **De divi Gregorii Nazianzeni Carminibus**, p. 116-7.

<sup>104</sup> În “MA”, nr. 2, 1981, p. 52-60. Titlul ei real era, precum ne indică și nota 120, “*Despre teologie și condiția episcopilor*”. Pentru prezentare și traducere autorul a folosit ediția critică a prof. Justin Mossay, **Gregoire de Nazianz. Discours**, 20-23, “Sources Chretiennes”, nr. 270, Paris, 1980, p. 36-85.

<sup>105</sup> În cuvântare, Sf. Grigorie vizează pe episcopii arieni, ce duseseră lumea în derută prin impostoratul lor, raționalizând misterele credinței. În prima parte, Sfântul schițează profilul duhovnicesc al teologului creștin autentic, pentru ca în a doua parte să facă un scurt și foarte precis rezumat a ceea ce înțelegea prin Sf. Treime, combătând câteva argumente raționale vehiculate de arieni în sprijinul “teologiei” lor. Cuvântarea are un ultim capitol convertit într-o concluzie: pentru a deveni teolog trebuie să te înalți prin virtute la iluminarea care conține adevărata cunoaștere nemijlocită, experimentală a Sfintei Treimi (**ibidem**).

<sup>106</sup> “ST”, nr. 5-6, 1971, p. 309-399. Poate fi consultată o serie de studii și articole referitoare la opera gregoriană: stud. Vasile Cristescu, **Sfânta Treime în opera Sfântului Grigorie de Nazianz**, teză de licență, București, 1988 (în Biblioteca Facultății de Teologie din București); pr. Ilie Negoită, **Învățătura despre Sf. Duh la Sf. Grigorie de Nazianz**, “GB”, nr. 9-10, 1968, p. 1004-1010; arhid. prof. dr. Ioan Zăgrean, **Sfinții Trei Ierarhi în actualitatea Bisericii noastre**, “MA”, nr. 1-2, 1972, p. 44-51.

<sup>107</sup> De fapt, Sfinții Trei ierarhi au devenit ocrotitorii instituțiilor de învățământ teologic din întreaga lume ortodoxă, mult mai devreme, la 1936, prin hotărârea primului Congres de teologie ortodoxă de la Atena. Congresul atenian a proclamat atunci, după cum cunoaștem, prin vocea reputatului teolog rus Pavel Florenski, necesitatea revenirii teologiei moderne la izvoarele ei autentice, reprezentate de modelul personal și scrierile Sf. Părinți.

astfel încât să putem vorbi de o teologie românească, chiar dacă ea nu era sistematică, adică expusă în manieră științifică, așa cum o avem azi. Datorăm foarte mult celor pe care i-am pomenit aici a fi tradus din opera Marelui Părinte și care, se înțelege, au pregătit în acest mod trecerea la faza teologiei sistematizate. Însă datorăm foarte mult celor din vechime care, nu numai că făceau teologie, dar făceau realmente un act de cultură, aducând în limba națională textele unuia dintre reprezentanții de seamă ai creștinismului, care el însuși a devenit model cultural. Ei traduceau aceste texte, nu cu gândul că o fac pentru o elită a Bisericii, ci cu acele de a populariza câte ceva din “noua” gândire ce nu demult modificase lumea, adică cea creștină. Poate că de aceea era în primul rând un act de cultură și abia mai apoi unul teologic, dacă stăm să ne gândim că astăzi toate acele traduceri de atunci reprezintă monumente de artă, limbă și literatură, chiar și atunci când ele nu au fost traduse direct în românește. Între cele două faze ale traducerilor din Sfinții Părinți, nu putem face distincția ca între două tipuri culturale diferite, căci ele reprezentau, de fapt, două fațete ale unei aceleiași monede. Abia mult mai târziu s-a intrat într-o fază aparte, când limba era deja bine structurată, o fază a traducerilor strict cu caracter teologic, adică pentru aceia interesați în mod special de teologie, dar nu fără a rămâne la îndemâna tuturor. Cu alte cuvinte, scopul vechi pentru care se făcuseră acele traduceri se păstrase, și anume acela de a populariza gândirea Mărilor Părinți ai Bisericii, în cazul nostru a Sf. Grigorie Teologul și, în cele din urmă, gândirea unei întregi Biserici, gândirea pe care o impunea o nouă mentalitate, un nou mod de a privi lucrurile. Or, un astfel de mod de a vedea lucrurile a preocupat conștiințele ortodoxe de la noi pentru multă vreme, așa încât secole de-a rândul, traducerile din Sfinții Părinți au abundat și au primat în fața multor alora. La noi, ca și la sârbi, bulgari sau ruși s-a tradus aproape în mod exclusiv numai din literatura patristică, vreme îndelungată, și prea puțin din literatura profană antică așa cum s-a întâmplat în Occident. Cea patristică era preferată celei profane, cel puțin în lumea ortodoxă. Ce înțelegem de aici? Cumva că Ortodoxia n-ar fi fost preocupată să-și îmbogățească fondul cultural? Nicidecum, pentru că nu am spus că traducerile din autorii profani au lipsit, ci ele au venit, chiar dacă mult mai târziu<sup>108</sup>. Nu era o lipsă de interes pentru cultură, așa cum o înțelegeau occidentalii, dar nu putea să primeze o cultură desacralizată, o cultură în care se încerca revenirea la antichitate și la valorile ei precum a încercat-o Renașterea. În lumea ortodoxă o Renaștere în manieră occidentală nu ar fi putut fi nicicum posibilă și asta pentru că Apusul renunțase la a-L mai considera pe Dumnezeu la locul pe care Sfinții Părinți îl vedeau, ba dimpotrivă în locul Lui îl așezau acum pe om. Acesta credem că este și motivul pentru care la noi, ca de altfel peste tot în lumea ortodoxă, s-a reactualizat permanent învățătura Părinților Bisericii, considerată ea însăși un model cultural de urmat. Ori, dacă acesta exista și era viabil, de ce să fie înlocuit cu altul? O “Renaștere” ar fi însemnat un regres, adică o întoarcere înainte de creștinism, și finalmente o negare a valorilor creștine, o desacralizare, așa cu s-a și întâmplat în Apus. Orientul ortodox a refuzat-o, menținându-se în matca învățaturii aducătoare de mântuire. Pentru românul ortodox “Renașterea” s-a făcut prin apariția Filocaliei, cu

---

<sup>108</sup> Nu amintesc aici decât perioada lui Matei Basarab, când cumnatul său, Udriște Năsturel, traducea “Urmarea lui Hristos” a lui Toma de Kempis. Tot atunci începea să se traducă și din romanul aghiologic sau chiar din cel profan ce apărea în Orient.

mult înainte chiar de a fi apărut în vreo altă limbă modernă europeană. Aceasta este ceea ce îi motiva pe oamenii Bisericii de la noi și nu numai pe ei să se cantoneze în aria traducerilor de opere patristice. Și, precum am avut prilejul să constatăm, traducerile din opera Sf. Grigorie de Nazianz au început de timpuriu, pentru ca între timp multe dintre ele să fie reluate, dacă nu se traducea ceva nou. S-a întreprins, cu alte cuvinte, o permanentă reactualizare a Marelui Părinte și a învățăturii sale, fapt ce a ajutat la devenirea teologiei românești așa cum o avem astăzi.